

УДК 321.01 + 329.285

АНАРХІЗМ ЯК ПАЛІТЫЧНЫ І КУЛЬТУРНЫ ФЕНАМЕН Ё ПРАСТОРЫ ЕЎРАПЕЙСКОЙ ДУМКИ

Максім Казлоў

Беларускі дзяржаўны эканамічнага ўніверсітэт, Мінск, Беларусь

У дадзенай працы разглядаецца анархізм як няпроста палітычная ідэалогія або плынь, але як культурная з'ява, якая з'яўляецца сталым атрыбутам і рухаючай сілай палітычнага і сацыяльнага жыцця ў цэлым

Ключавыя словы: анархізм, дзяржава, рэвалюцыя, гвалт, улада, свабода

Ідэі гэтай сістэмы, вучэння, палітычнай, эканамічнай ідэалогіі, культурнай і філасофскай праграмы ў цэлым, закладзены разам з іншымі чалавечымі канструктамі пра грамадства ў адным адрэзку ў мінулым, дакладней, яны існавалі ў чалавечай прыродзе заўсёды, пачынаючы ад старажытнаегіпецкай, старажытнакітайскай і, вядома,

старажытнагрэцкай традыцыі аб сацыяльным упарадкаванні. У іх анархізм ў розных, часам супярэчлівых абласцях, заяўляў пра сябе, падвяргаючы сумневу ўстояныя парадкі, каштоўнасці і розныя інстытуты, пачынаючы ад інстытута сям'і, уласнасці і заканчваючы самой дзяржавай і яе існаваннем. Варта ўдакладніць, што сама чалавечая прырода прасякнута і ўтрымлівае ў сабе долю непадпарадкавання, імкненне да абсалютнай свабоды і бясконцай барацьбы з уладай, што ў прынцыпе і нясе ў сабе анархізм.

Сам анархізм аформіўся як навуковае вучэнне прыкладна ў XVIII-XIX стагоддзях разам з іншымі дактрынамі, такімі як сацыялізм, нацыяналізм, лібералізм і існаваў як унутры гэтых ідэалогій і плыняў, так і па-за іх у адзін і той жа час. Як дакладна заўважыў Ноам Хомскі, што «анархізм бывае ўсіх колераў вясёлкі...» [9, с. 31]. Па сутнасці, пры панаванні двух дактрын - лібералізму і сацыялізму - гэта ідэалогія не прыйшла да ўлады яшчэ ні ў адной краіне. Вузкае кола інтэлектуалаў, усведамляючы яе зыходныя палажэнні, сыходзяцца ў тым, што гэты кірунак ўяўляе сабой «ультралібералізм» і «ультрасацыялізм». Пры гэтым анархізм атрымаў ярка выражаны негатывны характар у сілу скажэнні самога гэтага паняцця (анархія як тоеснасць анархізму) як безуладдзя і гвалту ў рамках прынцыпа Т. Гобса «вайны ўсіх супраць усіх». Усё гэта ілюструе разуменне таго, што для чалавека, сацыялізаванага ва ўмовах дзяржавы, разуменне гэтага слова ці канцэпта, выклікае толькі адмоўныя эмоцыі, якія яму перадаюцца ўладнымі механізмамі самой дзяржавы, якая з'яўляецца адзіным актэрам, здольным канструяваць сістэму жыцця на безальтэрнатыўных асновах, гэта значыць, якая мае рэпрэсіўны апарат і манаполію на праўду і сам гвалт.

Можна сказаць, што сучасная дзяржава губляе тую рухаючую сілу, якой яна выступала на працягу ўсяго перыяду свайго ўстанаўлення і замацавання. Але, як дакладна заўважыў Фрэнсіс Фукуяма, што «пабудова моцнай дзяржавы - адна з найбольш важных праблем сусветнага грамадства» [8, с. 5]. І гэтым дзяржава займалася на працягу ўсяго свайго існавання. Пры гэтым дзяржава не здолела вырашыць тых праблем, напрыклад, менавіта пабудовы, ідэальнай мадэлі супольнага жыцця без беднасці, гвалту, вайны, якія былі ўскладзены на яе. Менавіта гэта адзначалі анархісты. Пётр Крапоткін яшчэ ў канцы XIX стагоддзя казаў, што «... дзяржава ўмешваецца ва ўсе праявы нашага жыцця. Ад калыскі да магілы яна трымае і цісне нас у сваіх руках. То ў выглядзе вярхоўнай улады, то ў выглядзе земскага, гарадскога або абшчыннага ўрада, яна пераследуе нас на кожным кроку, і мы сустракаем яе на кожным перакрываванні. Яна цісне нас; яна накладвае на нас падаткі, податкі, павіннасці, абавязальствы...» [4, с. 6]. Менавіта таму грамадзянін любой дзяржавы з'яўляецца ўсяго толькі «сродкам» у дасягненні мэтай, адной з пануючых ідэалогій. І сам Фрэнсіс Фукуяма адзначаў, што ўсё гэта прывяло да таго, што ў XX стагоддзі з'явілася «таталітарная» дзяржава, якая спрабуе цалкам знішчыць грамадзянскую супольнасць і падпарадкаваць пакінутых якія застаюцца разрозненымі індывідуумаў сваім палітычным мэтам» [8, с. 15]. Альтэрнатыўнае дзяржаве сёння няма, але пры гэтым яна можа прымаць жахлівую форму, і гэта не толькі самі таталітарныя дзяржавы, якія былі рэалізаваны ў XX стагоддзі, але і дэмакратычныя, якія сёння скочваюцца да «тэхнакратычнага фашызму з усмешлівым тварам» [7, с. 263] з поўнай бачнасцю свабоды выбару для чалавека, якая з'яўляецца ілюзіяй і яго абсалютным кантролем. Анархісты выяўлялі і стварылі вялізную колькасць новых сацыяльных строяў і канструктаў, большасць з якіх, на жаль, абганяюць чалавечую прыроду і ўтапічны, прытым, што ў аснове гэтых строяў стаяць вядомыя нам высакародныя ідэі справядлівасці, братэрства, свабоды чалавека. Аднак, як ні парадаксальна, анархізм існуе і па сённяшні дзень і некаторым нашым свабодам ў сацыяльным жыцці мы абавязаны менавіта анархізму. Мага паказаць, што анархізм можа прымаць мудрагелістыя формы ў розных фрагментах нашага жыцця. Напрыклад, выбітны рускі пісьменнік Леў Талстой быў прыхільнікам гэтага кірунку, хоць і не называў сябе анархістам. Яго вучэнне ўяўляе сабой рэлігійнае адгалінаванне. Паводле яго слоў, чыстае хрысціянства не праваслаўнае, каталіцкае ці пратэстанцкае. Ён пісаў, што «там, дзе ёсць царква, павінна быць і паняцце ерасі. Царква ёсць сход людзей, якія сцвярджаюць пра сябе, што яны валодаюць несумненнай ісцінай. Ерась ёсць меркаванне людзей, якія не прызнаюць несумнеўным ісціны царквы». Таму Л. Н. Талстой і лічыў, што «як ні дзіўна гэта здаецца, царквы, як

цэрквы, заўсёды былі і не могуць не быць ўстановамі не толькі чужымі, але прама варожымі вучэння Хрыста» [5, с. 54].

Зусім па-іншаму анархізм выявіўся ў навуковай сферы. Больш за тое, сама навуковая сфера ў дадзеным ракурсе можа ўяўляць сабой «анархісцкае прадпрыемства». Філософ і метадолаг навукі Пол Фейерабенд задаўся думкай зразумець, што ўяўляе сабой навука, акрамя як набор дэкламавалі задач аб пазнанні навакольнага свету. Фейерабенд пытаўся, «што ёсць навука - як яна дзейнічае, якія яе вынікі? У чым складаецца каштоўнасць навукі? Ці сапраўды яна лепш, чым касмалогія хопі, навука і філасофія Арыстоцеля, вучэнне пра Дао? Або навука - адзін з многіх міфаў, які ўзнік пры пэўных гістарычных умовах?» [6, с. 18]. Ён разумеў, што навука з'яўляецца часткай культуры і адным з мноства інстытутаў, у якім існуюць пэўныя правілы і ўладныя функцыі, за невыкананне якіх рушаць услед санкцыі. Пры гэтым парушэнне саміх гэтых правілаў магчыма будзе спрыяць прагрэсу навукі, так як чалавечы інстытут схільны суб'ектыўнасці. У гэтым сэнсе дакладна меркаваў Гельвецый Клод-Адрыян, калі казаў пра выхаванне, што «ў кожнай краіне мастацтва фармаваць людзей так цесна звязана з формай праўлення, што якое-небудзь значнае змяненне ў грамадскім выхаванні ці наўрад магчыма без змен у самым дзяржаўным ладзе» [3, с. 595]. Фейерабенд казаў, што «... хоць анархізм, быць можа, і не самая прывабная палітычная філасофія, ён, безумоўна, неабходны як эпістэمالогіі, так і філасофіі навукі». Ён піша, што «навука ўяўляе сабой па сутнасці анархісцкае прадпрыемства: тэрэтычны анархізм больш гуманны і прагрэсіўны, чым яго альтэрнатывы, якія абапіраюцца на закон і парадак» [6, с. 37]. Дадзенае выказванне дае зразумець, што навука можа і выступае на баку ўлады, але сама яна і парадзіла ідэалогію для ўласных мэтаў і перадала яе ўладзе для абароны ўласнага існавання і значнасці перад грамадствам.

Разам з тым найбольш радыкальнае і правакацыйнае становішча гэтай дактрыны набыло ў працах Макса Штірнера. Усе філасофскія сістэмы і ідэі экзістэнцыялізму да яго выліліся ў яго працах у абсалютны нігілізм і індывідуалістычнай анархізм. Зыходзячы з гэтага, у палітычным спектры рухацца далей немагчыма, бо ён знікае. Макс Штірнер з аднаго боку жорстка, але з іншага боку дакладна заўважае чалавечую прыроду эгаістычнага і калектыўнага пачатку ў чалавеку. Ён піша: «пакуль ты верыш у ісціну, да таго часу ты не верыш у сябе, ты - раб, рэлігійны чалавек. Адзін ты - ісціна, ці, дакладней, ты - больш, чым ісціна, якая перад табой, - нішто» [10, с. 341]. Аднак, тут варта разгледзець нешта іншае, у адрозненні ад пакланення ў духу Томаса Карлейля з яго «шанаваннем герояў і гераічным ў гісторыі», што «... гэтыя бліскучыя прыклады недастаткова даказалі вам, што лепш за ўсё жывецца эгаіста? Што тычыцца мяне, то я навучаны, і замест таго, каб і далей бескарысліва служыць вялікім эгаістам, лепш сам буду эгаістам» [10, с. 8-9].

Тым не менш, варта падкрэсліць, што анархізм, пра што гаварылася спачатку, не проста палітычная і філасофская і дактрына. Анархізм - гэта культурны пласт і код, які ў Еўрапейскім полі і ў свеце ў цэлым фармуе і генеруе розныя ідэі, якія здольныя выявіць схаваныя праблемы дзяржавы і яе інстытутаў. Вядома, галоўная заслуга ў гэтым прадстаўнікоў самага анархізму: Уільяма Годвіна, П'ера Жазэфа Прудона, Міхаіла Бакуніна, Пятра Крапоткіна. У гэты спіс можна ўнесці Махатма Гандзі з дактрынай «негвалтоўнага супраціву» і ахвяр бунту на Хеймаркет ў Чыкага. Як дакладна прымеціў Колін Вард, што ўсе «... яны зрабілі ўнёсак у доўгую чараду маленькіх заваёў свабоды, палегчыў велізарны прыгнёт чалавечай скрухі» [2, с. 14].

Пры гэтым трэба падкрэсліць, што метады, якія выкарыстоўвалі анархісты, у некаторых выпадках з'яўляліся гвалтоўнымі (тэрарыстычнымі), аднак, гэта пытанне ўжо канкрэтнай сітуацыі ўдзельнікаў і часу, у якім ажыццяўляецца акт гвалту. Гвалт дзеля пераадолення гвалту з'яўляецца тонкай мяжою, якая выходзіць у маральнае поле, у якім сутыкаюцца дзве супрацьстаялыя адзін аднаму боку, сярод якіх адны выкарыстоўваюць гвалт для захавання сваёй улады, а іншыя для атрымання гэтай улады і кожны з бакоў заяўляе, што мае маральныя аргументы і права, якія ў іх сістэмах з'яўляюцца праўдзівымі і падмацаванымі фактамі. Таму калі кажуць пра рэвалюцыі або паўстанні, у якіх анархісты гуляюць адназначна галоўную ролю, трэба зразумець, што «... любы рэвалюцыйны рух

узначальвалі людзі бескарыслівыя, кіраваныя спачуваннем або запалам да справядлівасці, і гэта, вядома ж, дакладна і ў адносінах да Марксу і Леніну» [1, с. 31]. Аднак, у дадзеным выпадку і першы, і другі выкарыстоўвалі анархістаў як папличнікаў да пэўнага моманту, калі прыходзілі да ўлады. Гэта можна ўбачыць у спрэчках Міхаіла Бакуніна з Карлам Марксам ў перыяд Першага інтэрнацыяналу, у якіх ён з «выдатнай дакладнасцю прадказаў вынікі марксісцкіх дыктатур XX стагоддзя. «Свабода без сацыялізму», - казаў, - гэта прывілеі і несправядлівасць, але сацыялізм без свабоды - гэта рабства і жорсткасць» [2, с. 10].

Трэба сказаць, што еўрапейская прастора напоўнена адным важным культуралагічным элементам - рэвалюцыяй і менавіта яна стала своеасаблівым атрыбутам Еўропы. Менавіта рэвалюцыя лічыцца універсальным сродкам барацьбы, калі не застаецца іншых метадаў. І яна адбывалася і адбываецца ў розных кутках свету і часовых адрэзках. Джэк А. Галдстоун піша, што «рэвалюцыі амаль гэтак жа старыя, як свет. ... У розныя эпохі тэрмін «рэвалюцыя» азначаў усё што заўгодна - палітычныя пераўтварэнні, аднаўленне натуральнага парадку, гвалтоўныя і незваротныя палітычныя змены ...» [12, с. 68].

Праблема рэвалюцыі як такой для большасці еўрапейскіх краін не проста гістарычная падзея, але культурная з'ява, якая прайграваецца сёння ў еўрапейскім дыскурсе. Дастаткова сказаць, што менавіта ў рэвалюцыі анархізм раскрывае сябе ў поўнай сіле. На працягу XIX-XX стагоддзя рэвалюцыя была асноўнай падзеяй для анархізму. Парыжская камуна 1871 года гэтаму прыклад. Анархісцкія лозунгі «хлеба і свабоды», «ўся ўлада саветам» у перыяд 1917 году былі патрыманы бальшавікамі. Адным з важных рэвалюцыйных этапаў быў вопыт Іспанскай рэвалюцыі і грамадзянскай вайны 1936-1939 гг. Тут мы выяўляем культурную прастору, хутчэй код анархізму, які перадаў у сваіх працах Джордж Оруэл і, у прыватнасці, у працы «Памяці Каталоніі», дзе ён пісаў, што «фактычная ўлада ў Каталоніі па-ранейшаму належала анархістам, рэвалюцыя ўсё яшчэ была на ўздыме» [13, с. 10]. Ён быў сведкам тых падзей і апісаў іх вельмі дакладна, хоць пры гэтым займаў пэўную пазіцыю. Ён казаў, што «... анархісты і сацыялісты, гэтая апора супраціву, маглі бачыць мэту сваёй барацьбы ў захаванні капіталістычнай дэмакратыі, якая - асабліва з пункту гледжання анархістаў - была не больш чым цэнтралізаванай машынай падману мас» [13, с. 95]. Ён дакладна паказвае карціну, якая складваецца ў людзей пра анархізм ці аб веданні іншых ідэалогій наогул, якраз заўважыўшы, што «мала хто ў Англіі чуў пра «трацкізм», але кожны англічанін ўздрыгвае, пачуўшы слова «анархізм». Дастаткова сказаць, што ў справе замяшаныя «анархісты» і падыходная атмасфера прадузятасці створана. Пасля гэтага можна спакойна звальваць віну на «трацкістаў» [13, с. 185]. Магчыма, гэта доля іроніі, але прызнаць гэта варта. У людзей ёсць толькі аддаленыя ўяўленні аб розных дактрынах і гэта ставіцца да самога анархізму. Заслуга Оруэла ў тым, што ён няпроста перадаў дадзеныя падзеі ў якасці нейкай храналогіі фактаў, але ён іх сам перажыў, як, напрыклад, Эрнэст Хэмінгуэй, які таксама был удзельнікам гэтых падзей, хоць перадаў іншую карціну ў сваім вядомым рамане «Па кім звоніць звон». Ён пісаў, што, калі гутаркі заходзяць пра смерць, звычайнай тэмай на вайне, гэтыя «... размовы вядуць нашы сябры анархісты. Як толькі становіцца зусім дрэнна, ім заўсёды прыходзіць на розум толькі адно: падпаліць што-небудзь і памерці» [14, с. 228]. Менавіта ў пісьменнікаў можна знайсці тое, што называецца анархізмам у дзеянні, менавіта яны перадаюць тое, што немагчыма перадаць праз навуковыя трактаты - чалавечае жыццё, аддадзенае гэтай плыні. Аднак, як паказвае само жыццё, матэрыя чалавечага быцця ў кожны момант ўключае ў сябе проціборства і супрацьстаянне, бясконцыя абсурдныя баталіі. Калі мы прыходзім да высноў, што анархіст - гэта бунтар і рэвалюцыянер, то трэба разумець, што ён утварыўся, як мяркуе Альбер Камю, у выніку таго цыклу падзей, у якім «гісторыя Першага Інтэрнацыяналу, у рамках якога нямецкі сацыялізм няспынна змагаўся з французскім, іспанскім і італьянскім анархізмам, гэта гісторыя барацьбы паміж нямецкай ідэалогіяй і духам Міжземнамор'я. Абшчына супраць дзяржавы, канкрэтнае грамадства супраць грамадства абсалютысцкага, разумная свабода супраць рацыянальнай тыраніі і, нарэшце, альтруістычны індывідуалізм супраць закабалення мас - усе гэтыя антыноміі

лішні раз адлюстроўваюць якое зацягнулася супрацьстаянне меры і бязмерна, з часоў антычнасці...» [15, с. 351].

Такім чынам мы прыходзім да наступнага: чаму, уласна, ня анархія, чым гэты рэжым горш за іншых [16, с. 22]? Прымаючы дадзеныя пазіцыі, мы можам зрабіць выснову, што «... любая дзяржава парушае правы людзей, у сілу чаго яна амаральна па самой сваёй сутнасці» [16, с. 23], але гэта пераводзіць нас у сферу каштоўнасцяў і маралі і, як паказвае гісторыя, заўсёды існуе арсенал нормаў, якія будуць больш зручнымі для індывідаў у цэлым, чым пабудова новага грамадства. Пры гэтых абставінах ён можа адмовіцца ад свабодай дзеля ўласнай выгады і жыць у дзяржаве. Аднак, гэтая выгада існуе сёння ў іншым, не ў палітычным вымярэнні, а ў рамках эканомікі, якая заўсёды выслізгвае з выгляду, калі вядуцца дэбаты аб анархізму. Тым не менш, дзіўна тое, што мы назіраем ўвасабленне ідэй «народнага банка», распрацаванага Прудонам, які «з'яўляецца першай мадэллю ўзаемнага або кааператыўнага банка». Гэта паказвае, што элементы анархізму прайграваюцца самой дзяржавай, што ён жыве ў розных праявах самой дзяржавы ў яе навуковых трактатах літаратурных творах і ў саміх анархістаў, якія, звяртаючыся да дзяржавы, паказваюць на яе праблемы, прымушаючы яе трансфармавацца. Нават на наднацыянальным і міжнародным узроўні анархізм выяўляе ў дзяржаў анархісцкія тэндэнцыі ў іх паводзінах, але пры гэтым застаючыся культурным і значным феноменам у сацыяльнай думкі.

1. Арэндт, Х. О насилии / Х. Арэндт. - М.: Новое издательство, 2014. -148 с.
2. Вард, К. Анархизм: очень краткое введение / К. Вард. - М.: АСТ, 2009. - 125 с.
3. Гельвеций, К. А. Сочинения: в 2 т. / К. А. Гельвеций. - М.: Мысль, 1973-1974. - Т. 1 / 1973. - 646 с.
4. Кропоткин, П. А. Речи бунтовщика / П. А. Кропоткин. Изд. 4-е. М.: Книжный дом «Либроком», 2011. - 184 с.
5. Толстой, Л. Н. Полное собрание сочинений в 90 томах. / Л. Н. Толстой. - М.: Худож. лит., 1928-1958. - Т. 28: Царство Божие внутри вас 1890-1893. / 1957. - 398 с.
6. Фейерабенд, П. Против метода: очерк анархистской теории познания / П. Фейерабенд. - М.: АСТ: Хранитель, 2007. - 413 с.
7. Фромм, Э. Иметь или быть? / Э. Фромм - М.: АСТ: Астрель, 2010. - 314 с.
8. Фукуяма, Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XXI веке / Ф. Фукуяма. - М.: АСТ, 2009. - 222 с.
9. Хомский, Н. Государство будущего / Н. Хомский. - М.: АНФ, 2012. - 100 с.
10. Штирнер, М. Единственный и его собственность / М. Штирнер. - Харьков: Основа, 1994. - 560 с.
11. Эльцбахер, П. Анархизм. Суть анархизма / П. Эльцбахер. - М.: АСТ, 2009. - 351 с.
12. Голдстоун, Д. А. Революции. Очень краткое введение / Д. А. Голдстоун. - М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. - 200 с.
13. Оруэлл, Д. Памяти Каталонии; Эссе / Д. Оруэлл. - М.: АСТ, 2016. - 384 с.
14. Хемингуэй, Э. По ком звонит колокол / Э. Хемингуэй. - М.: АСТ, 2008. - 508 с.
15. Камю, А. Бунтующий человек. /А. Камю. - М.: Политиздат, 1990. - 415 с.
16. Нозик, Р. Анархия, государство и утопия / Р. Нозик. - М.: ИРИСЭН, 2008. - 422 с.

ANARCHISM AS POLITICAL AND CULTURAL PHENOMENON IN THE SPACE OF EUROPEAN THOUGHT

Maxim Kozlov

a graduate student of political science at the Belarusian State Economic University, Minsk, Belarus

pilski@tut.by

Summary: In this work, anarchism is considered as a difficult political ideology or trend, but as a cultural phenomenon, which is a constant attribute and driving force of political and social life in general

Keywords: *anarchism, state, revolution, violence, power and freedom*